

Stručni članak

Primljeno 30. 4. 2021, prihvaćeno za objavljivanje 29. 6. 2021.

Prof. dr. sc. Nermin Tufekčić

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
arebica@windowslive.com

FORMATIVNA I INFORMATIVNA PRIRODA SADRŽAJA EKOLOGIJE U OSNOVNOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA ISLAMSKE VJERONAUKA

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je da se kroz analizu sadržaja udžbenika Islamske vjeronauke ispita priroda sadržaja s obzirom na njihov formativni i informativni karakter, te ispituju stavovi nastavnika o karakteru prisustva sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke. U istraživanju se pošlo od pretpostavke da će istraživački rezultati pokazati kako sadržaji ekologije u osnovnoškolskim udžbenicima Islamske vjeronauke prema svojoj prirodi u jednakoj mjeri imaju i formativni i informativni karakter.

Od istraživačkih metoda u radu su korištene metoda teorijske analize, metoda analize sadržaja i deskriptivno-analitički survey metod. Istraživački korpus za analizu činili su udžbenici Islamske vjeronauke, a istraživački uzorak je sačinjavalo 100 nastavnika vjeronauke predmeta Islamske vjeronauke sa područja Tuzle i Zenice.

Rezultati ispitivanja stavova nastavnika pokazali su kako većina nastavnika smatra kako informativni i formativni ekološki sadržaji nisu zastupljeni u dovoljnoj mjeri, te kako su u većoj mjeri zastupljeni formativni ekološki sadržaji. S druge strane, rezultati analize sadržaja vjeronaučnih udžbenika pokazali su kako su zastupljeniji informativni od formativnih ekoloških sadržaja.

Ključne riječi: vjeronauka, udžbenik, nastavni sadržaj, informativni i formativni karakter prisustva.

UVOD

Odgoj i obrazovanje za okoliš jedna je od najvažnijih obrazovnih koncepcija suvremenog svijeta, a uključuje programe

koji podstiču komunikaciju, inovacije i saradnju, obrazuju i podstiču mlade ljude u zaštiti okoliša, obezbjeđuju i uključuju predstavnike društvene zajednice u realizaciji sadržaja. Odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj ostvaruju se u našim školama interdisciplinarnim postupkom kroz redovne nastavne planove i programe, ali i javne djelatnosti škole, rada, učeničkih organizacija i drugih.

Značajnu ulogu u odgoju i obrazovanju za okoliš u školi imaju kvalitet i priroda sadržaja ekologije u udžbenicima koji se koriste u odgojno-obrazovnom procesu. Naročito zbog toga što pored svoje informativne dimenzije, udžbenik doprinosi razvoju kompetencija za budući kvalitetan život, stjecanju znanja i umijeća, formiranju vrijednosnog sistema koji kultura nastoji da reproducira, te osiguravanju kreativnih kapaciteta budućeg aktivnog učesnika u različitim ulogama u zajednici (Ivić, 1976, Plut, 2003; Pešić, 2005; Ivić, Pešikan i Antić, 2008). Ovo bi se naročito trebalo odnositi na udžbenike za nastavu Islamske vjeronauke, budući da vjeronauka u školi ima primarno odgojnu ulogu, a iz ekološkog ugla posmatrano ona učenike treba da pripremi i za ekološko djelovanje u zajednici.

U kontekstu analize udžbenika, odnosno analizi sadržaja ekologije u udžbenicima Islamske vjeronauke, zanima nas da li udžbenici nude mogućnosti za sticanje znanja/činjenica, vrijednosti i vještina. Praksa je da školski udžbenik u cijelosti, ili većim dijelom, obuhvata školski program. Udžbenik u našoj odgojno-obrazovnoj praksi ima funkciju da prenese činjenice, znanja u određenom nastavnom području/predmetu odgajanicima određenog odgojno-obrazovnog uzrasta. Nekada su se nastavnici u odgojno-obrazovnom radu sadržaja udžbenika držali doslovno i on im je bio jedini nastavni izvor. I danas je udžbenik osnovno nastavno sredstvo i jako je zastupljen u nastavnom procesu. Kvalitet udžbenika nije predmet stalne kritičke analize samo u našoj odgojno-obrazovnoj realnosti, već je to aktuelna tema u svim zemljama. Razvojem kvaliteta udžbenika značajno se doprinosi poboljšanju kvaliteta odgoja i obrazovanja u cjelini, jer je kvalitet udžbenika u najdirektnijoj vezi s kvalitetom odgojno-obrazovnog procesa (Ivić, Pešikan i Antić, 2008: 17).

Posmatramo li udžbenik iz ugla njegove definicije, udžbenikom se može smatrati svako nastavno sredstvo (ili kombinacija nastavnih sredstava) koje sadrži sistematizovana

znanja iz neke oblasti koja su didaktički tako i oblikovana za određeni nivo obrazovanja i određeni uzrast učenika da imaju razvojno-formativnu ulogu i učestvuju u izgradnji učeničkih znanja (Ivić, Pešikan i Antić, 2008: 27). Za sve definicije udžbenika zajedničko jeste da je on neizostavno tekstualno nastavno sredstvo, osnovni izvor znanja namijenjen učenicima. U udžbeniku se konkretizira gradivo koje je predviđeno za određeni nastavni predmet u određenom razredu. To gradivo mora biti didaktički i metodički oblikovano prema nastavnom planu i programu.

Savremeni udžbenik zahtijeva posebno mjesto za gradivo problemskog karaktera koje će učenika navoditi na razmišljanje, samostalan rad i izazivati pozitivnu motivaciju radoznalosti i razvijanja ljubavi prema saznanju i nauci. Neophodno je prevazići objektivizam u izlaganju i akcentirati ona mjesta u gradivu koja mogu da aktiviraju emocionalni odnos učenika prema njemu. Školski udžbenik je složen sistem sastavljen od više međusobno povezanih komponenti (Laketa, 2008: 51) i treba biti koncipiran tako da svaka nova nastavna jedinica za učenika bude nova razvojna stepenica.

Saznajno-odgojne vrijednosti ima onaj udžbenik u kojem se materijal oblikuje po tematskim cjelinama koje se logično naslanjaju jedna na drugu. Obradene teme u udžbenicima moraju biti složene takvim redoslijedom da se poznavanje određene teme javlja kao uvjet za poimanje građe za narednu. Didaktičko-metodičke vrijednosti se postižu ako se u pripremi udžbenika uvažavaju zahtjevi psihologije, didaktike i metodike. Neophodno je voditi računa o saznajnim mogućnostima učenika (uzrast). Naučne činjenice moraju biti obrađene na takav način da ih učenici odgovarajućeg uzrasta mogu shvatiti. Sa druge strane, informacije koje se prezentuju kroz udžbenik ne smiju da budu štire i na nižem nivou od učeničkih potreba i mogućnosti.

Iz našeg ugla posmatranja, udžbenik mora ostvarivati i funkciju razvoja ekološke svijesti kod učenika. Sa današnjim sve prisutnijim problemima ekologije svaki udžbenik bi trebao da pored saznajno-odgojnih, didaktičko-metodičkih, estetskih obavezno sadrži i dimenziju ekoloških vrijednosti. Tako koncipirani udžbenici bi trebali biti i u funkciji razvoja ekološke svijesti kod učenika. Kada govorimo o ekološkim vrijednostima koje svaki udžbenik mora da sadrži treba posmatrati tehničku stranu: upotreba

papira koji je ekološki prihvatljiv, boje za štampanje i svih materijala koji su korišteni prilikom izrade udžbenika da su u skladu sa ekološkim standardima i sl. Na taj način šaljemo učenicima poruku o razvijenoj ekološkoj svijesti koja je prisutna i kod tehničkih standarda uvaženim u procesu izrade udžbenika.

METOD

Cilj istraživanja bio je da se ispita priroda *sadržaja ekologije* u osnovnoškolskim udžbenicima Islamske vjeronauke s obzirom na njihov formativni i informativni karakter, te ispituju stavovi nastavnika o karakteru prisustva sadržaja *ekologije* u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke. Polazna hipoteza je bila: "Pretpostavljamo da će istraživački rezultati pokazati kako sadržaji ekologije u osnovnoškolskim udžbenicima Islamske vjeronauke prema svojoj prirodi u jednakoj mjeri imaju i formativni i informativni karakter".

Od istraživačkih metoda u radu su korištene metoda teorijske analize, metoda analize sadržaja i deskriptivno-analički survey metoda. Metoda teorijske analize korištena je u analizi relevantnih teorijskih izvora, a u oblikovanju uvodnog dijela rada. Metoda analize sadržaja korištena je u analizi sadržaja ekologije u osnovnoškolskim udžbenicima predmeta Islamske vjeronauke od prvog do devetog razreda osnovne škole. Deskriptivno-analički survey metod korišten je u analizi stavova nastavnika.

Istraživački korpus za analizu činili su udžbenici Islamske vjeronauke: Vjeronauka 1. za prvi razred osnovne škole (Begović, 2007), Vjeronauka 2. za drugi razred osnovne škole (Tinjak, 2008), Vjeronauka 3. za treći razred osnovne škole (Pleh, Tinjak i Nezirovac, 2008), Vjeronauka 4. za četvrti razred osnovne škole (Ništović, Ništović i Valjevac, 2008), Vjeronauka 5. za peti razred osnovne škole (Prljača i Halilović, 2008), Vjeronauka 6. za šesti razred osnovne škole (Grabus i Bašić, 2009), Vjeronauka 7. za sedmi razred osnovne škole (Sulejmanović i Husić, 2010), Vjeronauka 8. za osmi razred osnovne škole (Grabus, E., Neimarlija, M., Purković, A. i Zukić, M. 2011), Vjeronauka 9. za deveti razred osnovne škole (Grabus i sar., 2011).

Istraživački uzorak je sačinjavalo 100 nastavnika vjeronauke predmeta Islamske vjeronauke sa područja Tuzle i

Zenice različitog obrazovnog nivoa, godina staža i mjesta u kom rade. Uzorak imao je karakteristike ciljanog uzorka (Cohen, Mainion i Morrison, 2007).

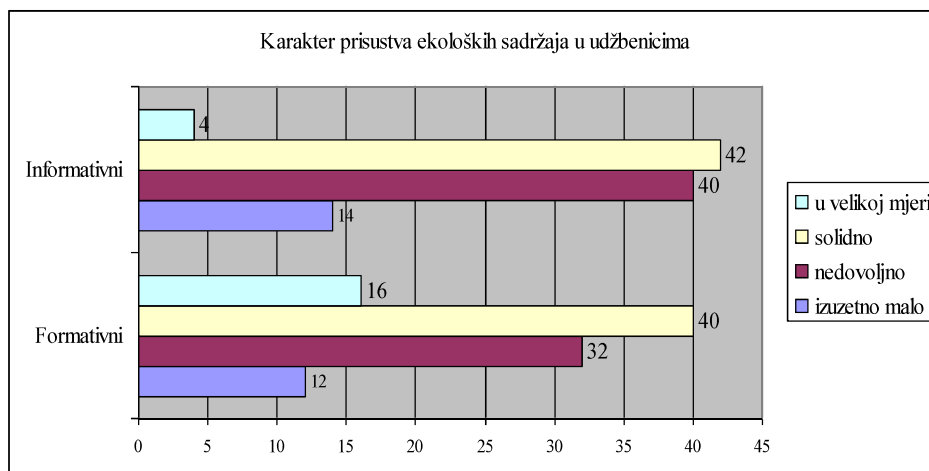
REZULTATI ISTRAŽIVANJA S DISKUSIJOM

Kategorija sadržaja ekologije sa formativnim karakterom u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke obuhvata sadržaje koji podstiču učenike ili ih poziva na rješavanje ekoloških problema odnosno koji podstiču učenike na usvajanje i formiranje konkretnih i ispravnih ekoloških stavova, ponašanja i postupaka kod učenika. Kategoriji informativnih sadržaja pripadaju svi ostali sadržaji ekologije iz analiziranih udžbenika koji bez podsticanja, usputno, preko sadržaja lekcije informiraju učenika o nekoj ekološkoj činjenici, znanju, pojavi.

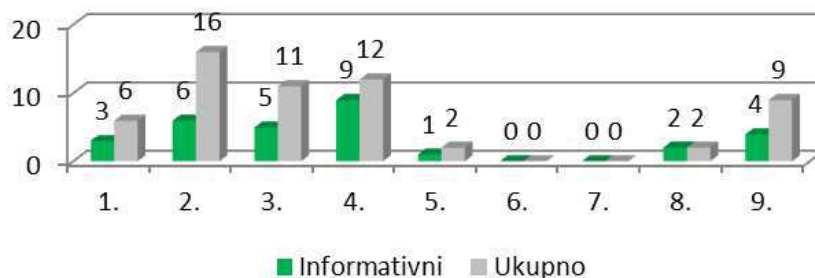
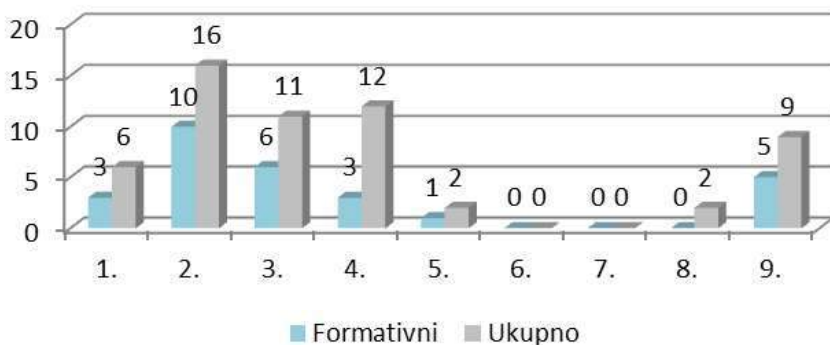
Ovako definiran zadatak i podjelu sadržaja ekologije smatrali smo neophodnom zbog činjenice da svi sadržaji, pa i sadržaji ekologije, moraju biti kvalitetno didaktički oblikovani, zanimljivi i sa određenim kvalitetom poruke koju u sebi sadrže. Od izuzetne važnosti je motivaciona vrijednost samog sadržaja kao i njegova krajnja implikacija koju treba da postigne kod učenika. Veoma je bitno da sadržaj omogućava da se lahko usvaja i da se proces učenja ne doživljava kao teret.

Na početku analize ovog dijela istraživačkih rezultata navodimo stavove nastavnika o karakteru prisustva sadržaja u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Istraživački rezultati pokazali su kako većina nastavnika smatra kako informativni i formativni sadržaji nisu zastupljeni u dovoljnoj mjeri. Nastavnici smatraju da su formativni sadržaji zastupljeniji od informativnih, te u većoj mjeri nedovoljno zastupljeni informativni sadržaji. Za izvođenje znanstveno relevantnijih zaključaka ovaj stav nastavnika trebalo bi temeljitije ispitati.

Grafikon 1: Stavovi nastavnika o nivou prisustva informativnih i formativnih ekoloških sadržaja u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke

Grafikon 2: Zbirni prikaz sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke s osvrtom na njihov formativni ili informativni karakter

Nakon stavova nastavnika slijede rezultati pojedinačne analize prisustva informativnih i formativnih sadržaja u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke od prvog do devetog razreda osnovne škole.

Rezultati istraživanja pokazali su kako od sadržaja ekologije koji su evidentirani u udžbeniku osnovnoškolske Islamske vjeronauke za *prvi razred*, tačnije njih šest, tri su formativnog, a tri su informativnog karaktera, što u procentima za obje kategorije iznosi po 50% od sadržaja ekologije, a po 9,67% od svih sadržaja udžbenika za prvi razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Nastavne jedinice sa sadržajem formativnog karaktera:

- *Svakodnevna lična higijena, higijena i ja*. Ova nastavna jedinica je konkretan primjer kategorije sadržaja ekologije sa formativnim karakterom sadržaja jer deklarativno na direktan način razvija ekološke vještine kod učenika.
- *Čuvanje čistoće, higijena i ja*; pošto je tematski ova nastavna jedinica nastavak prethodne važi ista argumentacija kao i za prethodnu nastavnu jedinicu i pripada kategoriji sadržaja ekologije koji imaju formativan karakter.
- *Priroda i ja, mi smo prijatelji prirode*. Poziv koji u sebi nosi ova nastavna jedinica kao poruku je nesumnjivo formativnog karaktera kako zbog direktnosti izlaganja koje je prisutno u ovoj nastavnoj jedinici tako i zbog grafičkog uređenja nastavne jedinice.

Nastavne jedinice sa sadržajem informativnog karaktera:

- *Moja škola*; ova nastavna jedinica na prvi pogled teško da pripada uopće bilo kojoj kategoriji ekologije iz naših zadataka ali dubljom analizom otkrivamo da ona indirektno šalje određenu ekološku poruku učenicima i svrstali smo je u kategoriju sadržaja ekologije sa informativnim karakterom sadržaja.
- *Moje zdravlje*; uređenje nastavne jedinice i odabir grafičkih rješenja ovu nastavnu jedinicu svrstava u kategoriju sa informativnim karakterom sadržaja.

- *Ljepote prirode*; naziv ove nastavne jedinice implicira nepodsticajno određenu ekološku poruku koja se daje na razmišljanje i zaključivanje učenicima.

Udžbenik za *drugi razred* ima ukupno šesnaest sadržaja ekologije i od toga su deset sa formativnim karakterom, a šest sa informativnim karakterom. Formativni predstavljaju 62,50% od svih sadržaja ekologije tog udžbenika ili 17,24% od svih sadržaja udžbenika za drugi razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke dok informativni predstavljaju 37,50% od sadržaja ekologije i 10,34% od ukupnog broja svih sadržaja udžbenika za drugi razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Nastavne jedinice sa sadržajem formativnog karaktera:

- *Sveobuhvatna je Allahova milost*; ova nastavna jedinica govori o vodi kao blagodati za održavanje čistoće i zdravlja i nizom primjera pokazuje formativni karakter sadržaja ove nastavne jedinice zbog čega je i svrstavamo u ovu kategoriju.
- *Čistoća tijela*; ova nastavna jedinica je tematski povezana sa prethodnom i važeća je identična argumentacija kao i za prethodnu nastavnu jedinicu što govori zašto smo je svrstali u kategoriju nastavnih jedinica sa formativnim karakterom sadržaja.
- *Abdest*; na jedan deklarativan i formativan način ova nastavna jedinica vrši promociju ekoloških vrijednosti što je svrstava u kategoriju sa formativnim karakterom sadržaja.
- *Zdravlje je Allahov, dž.š., dar*; sam naziv nastavne jedinice šalje formativnu poruku koja je nedvosmislena i ovu nastavnu jedinicu svrstavamo u kategoriju sa formativnim karakterom sadržaja.
- *Zdrava djeca*; samo tekstualno i grafičko uređenje ove nastavne jedinice govori nam da ona promovira jedan formativni karakter sadržaja koji je sav u ekološkom duhu.
- *Kako se odnositi prema životinjama*; konkretno znanje koje nudi ova nastavna jedinica o ispravnom i ekološkom odnosu prema životinjama nam govori da ova nastavna jedinica ima formativan karakter sadržaja.

- *Bosanska avlija – zelenilo i ruže*, ova nastavna jedinica promovira određene ekološke vrijednosti iz područja kulture življenja na eksplicitan način i zbog toga je evidentiramo u grupu sadržaja ekologije sa formativnim karakterom.
- *Uređujmo svoje avlije*; ova nastavna jedinica je u potpunosti nastavak prethodne nastavne jedinice i svrstavamo je u kategoriju sa formativnim karakterom sadržaja.
- *Oplemenimo školsko dvorište*; poziv na razvoj ekoloških vrijednosti koje nosi u sebi ova nastavna jedinica je upućen na eksplicitan način i svrstavamo je u kategoriju sa formativnim karakterom sadržaja.
- *Odnosi u školi*; zdravi odnosi u školskom okruženju pored svega trebaju biti preduvjet za određenu promociju ekoloških vrijednosti što ova nastavna jedinica izlaže na formativan način i evidentirali smo je kao nastavnu jedinicu sa formativnim karakterom sadržaja.

Nastavne jedinice sa sadržajem informativnog karaktera:

- *Kako sam proveo raspust*; grafika, tekstovi i zadaci ove nastavne jedinice neupitno šalju jednu informativnu poruku razvoja ekoloških vrijednosti što je svrstava u kategoriju sa informativnim karakterom sadržaja.
- *Allah se brine za svakoga*; eksplicitno izlaganje činjenica koje je prisutno u ovoj nastavnoj jedinici je informativnog karaktera i zbog toga ova nastavna jedinica se nalazi u kategoriji nastavnih jedinica sa informativnim karakterom sadržaja.
- *Proljeće*; ova nastavna jedinica kao i naredne tri nastavne jedinice su jedna tematska cjelina i svim svojim elementima pripadaju kategoriji koja ima informativan karakter sadržaja ekologije čija krajnja poruka je promocija ekoloških vrijednosti kod učenika.
- *Ljeto*; ima informativan karakter sadržaja ekologije čija krajnja poruka je promocija ekoloških vrijednosti kod učenika.

- *Jesen*; ima informativan karakter sadržaja ekologije čija krajnja poruka je promocija ekoloških vrijednosti kod učenika.
- *Zima*; ima informativan karakter sadržaja ekologije čija krajnja poruka je promocija ekoloških vrijednosti kod učenika.

Treći razred u svom udžbeniku ima ukupno jedanaest sadržaja ekologije, a od toga su šest formativnog a pet informativnog karaktera. Formativni predstavljaju 54,55% od svih sadržaja ekologije ili 8,69% od svih sadržaja udžbenika za treći razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke. Sadržaji informativnog karaktera u udžbeniku za treći razred predstavljaju 45,45% od ukupnog broja sadržaja ekologije ili 7,25% od ukupnog broja svih sadržaja udžbenika za treći razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Nastavne jedinice sa sadržajem formativnog karaktera:

- *Priroda – svjedočanstvo Božijeg opstojanja*; krajnja poruka ove nastavne jedinice je izložena na formativan način i pripada kategoriji sa formativnim karakterom sadržaja ekologije.
- *Allah je čuo i uslišao moju molbu*; eksplicitna promocija ekoloških vrijednosti koje sa sobom nosi ova nastavna jedinica čini da je svrstamo u kategoriju sa formativnim karakterom sadržaja ekologije.
- *Allah voli ljepotu, čistoću i urednost*; na direktan način ova nastavna jedinica promovira određene ekološke činjenice na formativan način zbog čega smo je evidentirali u grupu nastavnih jedinica koje imaju formativan karakter sadržaja ekologije.
- *Dobro dijete čuva svoje zdravlje*. Sadržaj ove nastavne jedinice je u potpunosti izložen na formativan način sa jasnom porukom te stoga je evidentiramo u kategoriju sadržaja ekologije sa formativnim karakterom.
- *Zdrava i čista hrana*. Vrijednost zdrave i čiste hrane o kojoj govori ova nastavna jedinica svojim direktnim pristupom, svrstava je u kategoriju nastavnih jedinica sa formativnim karakterom sadržaja.

- *Briga o školi i školskom dvorištu*; formativnim pristupom izlaganja sadržaja ova nastavna jedinica eksplicitno promovira određene ekološke vještine i cijelim svojim sadržajem to pokazuje te smo je svrstali u kategoriju sadržaja sa formativnim karakterom.

Nastavne jedinice sa sadržajem informativnog karaktera:

- *Život je svuda oko nas*. Kvalitetan primjer nastavne jedinice sa informativnim karakterom sadržaja gdje usputno na jedan suptilan način govori o određenim ekološkim činjenicama što je svrstava u kategoriju nastavnih jedinica sa informativnim karakterom sadržaja ekologije.
- *Biljni i životinjski svijet djelo je Božije*; ova nastavna jedinica svojim sadržajem djelimično i formativno i informativno promovira ponuđeni sadržaj ekologije tako da je zbog samog naziva i još nekih dijelova u samoj nastavnoj jedinici ipak dominantnija informativna strana i evidentirali smo je u kategoriju sadržaja ekologije sa informativnim karakterom.
- *Allah Sveznajući, Svemoćni*. Govor o Allahovoj dž.š. svemoći kroz primjere iz prirode ova nastavna jedinica informira učenike o određenim ekološkim činjenicama, implicitno, te je evidentiramo kao nastavnu jedinicu sa informativnim karakterom sadržaja.
- *Ponosni Bošnjak*; tekst i grafičko uređenje nastavne jedinice govori jednim informativnim pristupom o određenim ekološkim činjenicama i evidentirali smo je u grupu sadržaja ekologije sa informativnim karakterom.
- *Kako ćemo provesti školski raspust*; poziv učenicima da kroz ovu nastavnu jedinicu usvoje određena znanja o tome kako provesti raspust je prikazana u ekološkom duhu na jedan diskretan način i zbog toga je svrstavamo u kategoriju sadržaja ekologije sa informativnim karakterom.

U udžbeniku za četvrti razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke evidentirali smo dvanaest sadržaja ekologije od čega su tri formativnog karaktera a devet informativnog karaktera. Procentualno posmatrano formativni sadržaji predstavljaju 25% od

svih sadržaja ekologije i 3,66% od ukupnog broja svih sadržaja udžbenika za četvrti razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke. Sadržaji ekologije sa informativnim karakterom za isti udžbenik predstavljaju 75% od ukupnog broja sadržaja ekologije i 10,97% od ukupnog broja svih sadržaja za četvrti razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Nastavne jedinice sa sadržajem formativnog karaktera:

- *Čuvanje zdravlja*; čuvanje zdravlja kao jedna od ekoloških vrijednosti učenicima je u ovoj nastavnoj jedinici izložena deklarativno i evidentirali smo je kao nastavnu jedinicu sa formativnom karakterom sadržaja ekologije.
- *Pravilnom ishranom čuvamo zdravlje*; uz niz grafičkih i tekstualnih rješenja ova nastavna jedinica kod učenika razvija određene ekološke vještine na jedan formativan način izlažući sam sadržaj, zbog čega smo je evidentirali kao nastavnu jedinicu koja pripada nastavnim jedinicama koje imaju formativan karakter sadržaja ekologije.
- *Moj doprinos zavičajnoj ekologiji*; kvalitetan primjer nastavne jedinice koja pripada nastavnim jedinicama koje imaju formativan karakter sadržaja ekologije te neupitno pripada grupi nastavnih jedinica koje imaju formativan karakter sadržaja.

Nastavne jedinice sa sadržajem informativnog karaktera:

- *Promjene u prirodi znak su mudrosti Allahovog stvaranja*. Ova nastavna jedinica sasvim indirektno spada u sadržaje sa ekološkim elementima pa tako da sasvim informativno šalje određenu ekološku poruku na implicitan način te je evidentiramo kao nastavnu jedinicu koja ima informativan karakter sadržaja.
- *Kruženje vode u prirodi kao znak harmonično uređenog svijeta*. Ekološka tema u udžbeniku Islamske vjeronauke kojom se šalje jasna poruka informativnim pristupom same nastavne jedinice i spada u kategoriju koja ima informativan karakter sadržaja.
- *U voćkama su dokazi Allahovog stvaranja*. Nastavna jedinica sa konkretnim znanjem i prezentacijom sadržaja ekologije na jedan informativan način.

- *Uzajamne veze u lancu ishrane.* Lanac ishrane kao dio ekosistema je nastavna jedinica koja pored određenih činjenica šalje i određenu ekološku poruku na jedan informativan način.
- *Kako se hrani čovjek,* ova nastavna jedinica nastavak je prethodne nastavne jedinice i važi slična argumentacija kao i za prethodnu nastavnu jedinicu zbog čega pripada grupi nastavnih jedinica koje imaju informativan karakter sadržaja ekologije.
- *Allah, dž. š., se brine za svako svoje stvorenje,* tematski i ova nastavna jedinica je nastavak prethodne dvije nastavne jedinice i zbog svog informativnog karaktera sadržaja svrstavamo je u istoimenu grupu.
- *Okruženi smo Allahovim porukama.* Ova nastavna jedinica obiluje grafičkim rješenjima koja kao i sam naziv nastavne jedinice na jedan implicitan način govore o sadržajima ekologije zbog čega je svrstavamo u kategoriju sa informativnim karakterom sadržaja.
- *Šta si učio novo u školi;* na jedan nenametljiv način ova nastavna jedinica govori o provedenom raspustu, usmjerava na ekološke teme zbog čega njen sadržaj prepoznamo kao sadržaj ekologije informativnog karaktera.
- *Upoznajmo se sa zaraznim bolestima da bismo se mogli zaštititi od njih;* ova nastavna jedinica kao i njen naziv izlažu određene ekološke činjenice na jedan nenametljiv način učenicima i evidentirali smo je kao nastavnu jedinicu koja ima informativan karakter sadržaja ekologije.

Peti razred u svom udžbeniku ima evidentirana dva sadržaja ekologije i to jedan formativni i jedan informativni što procentualno za obje kategorije udžbenika za peti razred Islamske vjeronauke iznosi 50% od sadržaja ekologije i 2,38% od svih sadržaja navedenog udžbenika.

Nastavna jedinica sa sadržajem formativnog karaktera:

- *Allah nam je dao određene dužnosti;* ova nastavna jedinica govori kroz ponuđeni tekst o ekološkom znanju i činjenicama gdje prepoznamo da njen sadržaj je

najbliži kategoriji nastavnih jedinica koje imaju formativan karakter sadržaja ekologije.

Nastavna jedinica sa sadržajem informativnog karaktera:

- *Čistoća duše i tijela*; jednim indirektnim pristupom ova nastavna jedinica nudi određene ekološke poruke učenicima zbog čega njen sadržaj evidentiramo u grupu sa informativnim karakterom sadržaja.

Udžbenici za *šesti i sedmi razred* predmeta Islamske vjeronauke kako je vidljivo i iz prethodnih zadataka i evidencija nemaju nikakvih sadržaja ekologije pa tako ni sadržaja formativnog ili informativnog karaktera.

U udžbeniku za *osmi razred* Islamske vjeronauke imamo dva sadržaje ekologije i od toga su oba informativnog karaktera što predstavlja 100% od ukupnog broja sadržaja ekologije ili 6,25% od ukupnog broja svih sadržaja udžbenika za osmi razred Islamske vjeronauke.

Nastavne jedinice sa sadržajem informativnog karaktera:

- *Kako se nekad u Bosni živjelo*.
- *Šeheri u Bosni i Hercegovini*. Obje navedene nastavne jedinice su informativnog karaktera, tematski su povezane i saznajemo iz njihovog sadržaja da informiraju usputno učenike o određenim ekološkim vrijednostima.

Rezultati istraživanja pokazali su kako od sadržaja ekologije koji su evidentirani u udžbeniku osnovnoškolske Islamske vjeronauke za deveti razred, tačnije njih devet, pet su formativnog, a četiri su informativnog karaktera, što u procentima za obje kategorije iznosi za formativne 55,56%, informativne 44,44% od sadržaja ekologije, a po 18,52% za formativne i 14,81% za informativne u odnosu na ukupan broj svih sadržaja udžbenika za deveti razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Nastavne jedinice sa sadržajem formativnog karaktera:

- *Bosansko susretanje sa islamom*; ova nastavna jedinica svojim sadržajem ima jasan cilj da ponuđenim sadržajem formira kod učenika ekološke vrijednosti.
- *Moje iskustvo vrline*. Kako smo spomenuli i ranije, kada smo analizirali ovu nastavnu jedinicu da je ona prepuna konkretnih ekoloških znanja i činjenica koje imaju za cilj formiranje konkretnih ekoloških stavova kod učenika.

Konkretan primjer nastavne jedinice koja u sebi nosi ekološka znanja.

- *Između dobra i zla*; sadržaj ove nastavne jedinice ima za cilj da učenici prepoznaju prave vrijednosti kada su u pitanju cigarete i slične pojave i da izgradi kvalitetne stavove kod učenika, te se tematika cijele jedinice svakako može označiti da nosi određene ekološke sadržaje.
- *Ko upravlja mojim životom*; ova nastavna jedinica nosi u sebi precizna temeljna islamska učenja i poziva na ravnotežu između čovjekovog fizičkog i duhovnog sa jasnom tendencijom prema formiranju ekoloških vrijednosti.
- *Bosansko-muslimanska kultura življenja*. Formativni karakter ove nastavne jedinice se ogleda kroz poruke koje nosi gdje na jedan implicitan način formira kod učenika težnju za estetikom i ljepotom prirode koja je sastavni dio čovjekovog životnog okruženja.

Nastavne jedinice sa sadržajem informativnog karaktera:

- *Put ka samostalnosti*; klasičniji primjer nastavne jedinice koja ima sadržaje koji su informativnog karaktera je ova nastavna jedinica koja svojim sadržajem usputno bez akcentiranja nudi ekološke vrijednosti učenicima.
- *Moje sklonosti – Allahovi darovi*. Vizualna struktura ove nastavne jedinice je ono što je svrstava u kategoriju nastavnih jedinica koje su informativnog karaktera.
- *Sve je stvoreno u paru*; informativni karakter ove nastavne jedinice je prisutan u sadržaju ove nastavne jedinice na jedan implicitan način gdje se spominju temeljne islamske vrijednosti koje su ujedno sa ekološkom porukom gdje je nastavna jedinica kvalitetno pripremljena i nosi dovoljno ekoloških poruka u sebi.
- *Bosanska kuća*; sadržaj ove nastavne jedinice obiluje terminima kao što su: cvijeće, ruže, karanfili, red, čistoća i sl. što dovoljno govori da ova nastavna jedinica svojim sadržajem usputno razvija kod učenika ekološke vrijednosti.

ZAKLJUČAK

Uvidi u relevantne teorijske izvore potvrđuju kako odgojno-obrazovni sadržaji u udžbenicima mogu imati informativnu i formativnu funkciju, te kako se akcenat stavlja na formativne sadržaje zbog njihovog značaja za djelovanje pojedinca u zajednici.

Evidentna je razlika u stavu nastavnika o nivou prisustva informativnih i formativnih sadržaja i njihovom realnom prisustvu u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke. Nastavnici smatraju da su zastupljeniji formativni sadržaji, a analiza udžbenika je pokazala obrnutu situaciju: prisustvo 30 informativnih i 28 formativnih sadržaja. U udžbenicima šestog i sedmog razreda uopće nema ekoloških sadržaja.

Odbačena je hipoteza koja je glasila: "Pretpostavljamo da će istraživački rezultati pokazati kako sadržaji ekologije u osnovnoškolskim udžbenicima Islamske vjeronauke prema svojoj prirodi u jednakoj mjeri imaju i formativni i informativni karakter", budući da su istraživački rezultati pokazali različito ukupno i po razredima prisustvo informativnih i formativnih sadržaja. Zastupljeniji su informativni od formativnih ekoloških sadržaja, a formativni su zastupljeniji na manjem školskom uzrastu, izuzetak je jedino deveti razred u kojem su zastupljeniji formativni sadržaji.

Na temelju istraživačkih rezultata kao implikacije može se konstatovati da bi pri kreiranju nastavnih planova i programa i oblikovanju udžbenika Islamske vjeronauke obavezno treba voditi računa o većoj zastupljenosti i kvalitetu sadržaja odgoja i obrazovanja mladih za ekološki održivi razvoj, te da bi trebalo staviti akcenat na prisustvo formativnih ekoloških sadržaja.

Kao preporuku za buduće istraživanje možemo kazati da bi bilo interesantno istražiti stavove učenika i nastavnika o kvalitetu i kvantitetu ekoloških sadržaja u nastavi Islamske vjeronauke, jer se može desiti da nastavnici u realizaciji nastave koriste i druge sadržaje koji po svojoj prirodi spadaju u ekološke, a koji nisu predviđeni sadržajima udžbenika.

Ograničenje istraživačkih rezultata je u nepotpunoj spoznaji o stavovima nastavnika o nivou prisustva informativnih i formativnih ekoloških sadržaja u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke, jer bi za izvođenje znanstveno relevantnijih zaključaka stavove nastavnika trebalo bi temeljitije ispitati.

LITERATURA

- Begović, I. (2007). *Vjeronauka 1. za prvi razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Cohen, L., Mainion, L. i Morrison, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Zagreb: Naklada "Slap".
- Grabus, E. i Bašić, M. (2009). *Vjeronauka 6. za šesti razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Grabus, E., Neimarlija, M., Purković, A. i Zukić, M. (2011): *Vjeronauka 8. za osmi razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Grabus, E., Neimarlija, M., Purković, A. i Zukić, M. (2011). *Vjeronauka 9. za deveti razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem.
- Ivić, I. (1976). Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: I - Razvoj intelektualnih sposobnosti dece i udžbenik. *Psihologija*, vol. 9, br. 1-2, str. 25-45.
- Ivić, I., Pešikan, A. i Antić, S. (2008). *Opšti standardi kvaliteta udžbenika: Vodič za dobar udžbenik*. Novi Sad: Platoneum.
- Laketa, N. (2008). *Tekstualne vrednosti udžbenika*. Zbornik radova Učiteljskog fakulteta u Užicu br. 10, str. 51-68, Užice: Učiteljski fakultet.
- Ništović, H., Ništović, I. i Valjevac, M. (2008). *Vjeronauka 4. za četvrti razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Pešić, J. (2005). Sociokulturni pristup udžbeniku *Psihologija*, 2005, Vol. 38 (4), str. 369-381.
- Pleh, M., Tinjak, M. i Nezirovac, M. (2008). *Vjeronauka 3. za treći razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Plut, D. (2003). *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Prljača, P. i Halilović, N. (2008). *Vjeronauka 5. za peti razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Sulejmanović, Š. i Husić, S. (2010). *Vjeronauka 7. za sedmi razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Tinjak, M. (2008). *Vjeronauka 2. za drugi razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem

Professional paper

FORMATIVE AND INFORMATIVE NATURE OF ECOLOGY CONTENT IN ELEMENTARY SCHOOL TEXTBOOKS OF ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION

Nermin Tufekčić, PhD

Abstract

Based on the analysis of the Islamic religious education textbooks, this research aimed to explore the nature of content with respect to its formative and informative character, as well as to investigate the teachers' stances about the character of the ecology content in the elementary school textbooks of religious education. The starting assumption was that the research findings would show that the ecology content in elementary school textbooks of Islamic religious education is by its nature both formative and informative. We used a theoretical analysis method, a content analysis method, and a descriptive analytical survey method. The research corpus comprised Islamic religious education textbooks, and the sample consisted of 100 religious education teachers from Tuzla and Zenica.

The findings related to the teachers' stances showed that the majority of teachers consider that formative and informative ecology content is not sufficiently represented, but that the formative ecology content is present more. On the other hand, the results of the content analysis indicated that informative ecology content is more present than the formative content.

Keywords: religious education, textbook, teaching content, informative and formative character.

أ.د. نرمن توفكتشيتش - - كلية التربية الإسلامية - جامعة زنيثسا

الطبيعة التكوينية والإعلامية لمحتوى البيئة في الكتب المدرسية لمادة علم الدين الإسلامي في المدارس الابتدائية

الملخص

كان الهدف من هذا البحث هو فحص طبيعة المحتوى من حيث طبيعته التكوينية والإعلامية من خلال تحليل محتوى عن البيئة في الكتب المدرسية لمادة علم الدين الإسلامي، ودراسة مواقف المعلمين حول طبيعة وجود المحتوى البيئي في المرحلة الابتدائية في الكتب لمادة علم الدين الإسلامي في المدارس الابتدائية. ابتدأ البحث من افتراض أن نتائج البحث ستظهر أن محتويات علم البيئة في كتب المدارس الابتدائية للتربية الدينية الإسلامية بطبيعتها، لها طابع تكويني وتنقيفي إعلامي. ومن بين طرق البحث المستخدمة في البحث هي: طريقة التحليل النظري وطريقة تحليل المحتوى وطريقة الوصف التحليلي. تكونت مدونة البحث للتحليل من الكتب لمادة علم الدين الإسلامي في المدارس الابتدائية، وتألفت عينة البحث من 100 معلم علم الدين الإسلامي من منطقتي توزلا وزنيثسا. أظهرت نتائج المسح لمواقف المعلمين أن معظم المعلمين يعتقدون أن المحتوى البيئي التنقيفي الإعلامي والتكويني لا يتم تمثيله بشكل كافٍ، وأن المحتوى البيئي التكويني يتم تمثيله بشكل أكبر. من ناحية أخرى، أظهرت نتائج تحليل محتوى الكتب الدينية المدرسية أن المحتوى الإعلامي أكثر حضوراً من المحتوى البيئي التكويني.

الكلمات الأساسية: علم الدين الإسلامي - التربية الإسلامية، الكتاب المدرسي، محتوى التدريس، الطابع الإعلامي والتكويني .